

CATALUNYA I COLÒMBIA: CATALÀ I COLOMBIÀ

El periodista catalán Xavier Colomer-Ribot ha venido investigando durante la última década la compleja negociación de paz que vive Colombia. Tras numerosos viajes y entrevistas a diversos actores y analistas de esta guerra nos brinda un análisis elocuente del proceso en el que la pobreza, el narcotráfico, el gobierno y la política internacional contrastan con los testimonios de las víctimas y los protagonistas de la entrega de armas de grupos paramilitares.

Hugo Plazas, artista

A partir d'aquesta investigació, he aprofitat els meus viatges per endegar una altra investigació, a cavall entre la filologia i la història, com a llicenciat en Filologia i periodista que sóc.

Així com la relació amb de Catalunya i dels catalans amb Cuba, i les influències mútues és més coneguda, de Colòmbia solem tenir una visió simplista i abstracta dels colombians únicament i exclusivament com a traficants de droga, segrestadors, extorquidors o sicaris –assassins– i, evidentment, no tots ho són, ans al contrari, potser també coneixem l'existència de la guerrilla marxista de les FARC, l'última guerrilla llatinoamericana, dels paramilitars, la guerrilla d'extrema dreta, que la seva història està farcida de guerres i conflictes, que són *unos bullosos*, com diuen ells... No en sabem res d'una relació que és tan antiga com pràcticament la Trobada, “*el encuentro*”, que diuen ells, entre la nostra civilització, la nostra cultura, la nostra llengua, la catalana, i la seva (No oblidem que abominen el terme *colonització*)...

No hem de caure en aquesta visió simplista i abstracta dels colombians únicament i exclusivament com a traficants de droga, segrestadors, extorquidors, sicaris o assassins, a la qual estem acostumats –evidentment, no tots ho són–, sinó persones que han hagut de patir i pateixen pels greus conflictes que viu Colòmbia. Perquè els colombians es pregunten què és realment el que coneixem del seu país. I, si ens parem a reflexionar un moment, de fet, ho desconeixem pràcticament tot, a vegades, fins i tot, la seva situació geogràfica.

Com diu el meu bon amic l'artista colombià Hugo Plazas, dit amb tota la modèstia, sóc “un bon coneixedor, assidu viatger i apassionat amant d'aquest país i la seva gent”.

Tot va començar quan vaig conèixer la meva dona, que és colombiana, la Claudia-Ximena, de la vall del Cauca, un paradís bellíssim. Vaig descobrir Colòmbia. Em va explicar que la seva mare es deia *Mireya*. No podia ser, era un nom massa català per tractar-se d'una simple casualitat i prou, a Colòmbia? Després he descobert que *Mireya* és un nom molt comú a Colòmbia i a d'altres països de la zona, desconeixent totalment que es tracta d'un nom català. Bé (ells diuen *Ve* i ho escriuen amb *v* baixa), de fet la majoria desconeixen l'existència de Catalunya. Ara, això sí, Barcelona és gairebé més coneguda que Madrid, però també desconeixen l'existència de la llengua catalana, pensen que l'espanyol és la llengua pròpia pel fet de ser Espanya.

Una vegada a Colòmbia, vaig descobrir que es tractava de la punta d'un iceberg. A Bogotà, dalt d'una de les cordilleres andines que la voregen, s'emplaça el monestir de Montserrate, talment el nostre monestir de Montserrat. Fins i tot, per accedir-hi, s'hi ha de pujar amb telefèric.

I, en els viatges que he fet a Colòmbia, he pogut constatar que aquest no és un oasi al desert, sinó que existeixen moltes altres semblances que no crec que siguin causalitats, perquè no hi crec en les casualitats i menys en aquests temes. Va ser en Jordi Bilbeny qui em va fer veure que a la bandera de Colòmbia hi ha una barretina (influència de la Revolució Francesa?): increïble!, m'hi havia fixat. I, a més, té els mateixos colors que la bandera d'Andorra. Després he descobert que també apareix als escuts d'alguns departaments de Colòmbia:

I en Jordi em va informar que els primers que van arribar a Amèrica van ser catalans. De fet, és lògic. Si en Colom era català, és lògic que la tripulació que portés fos

catalana. Però encara més, que els primers a colonitzar aquelles terres eren catalans. I d'això encara en queden restes, com una mena de substrat.

O sigui, que allò que també ens ensenyaven que els catalans van tenir prohibit anar a Amèrica fins al segle XIX és totalment fals!

Però penso que aquesta relació Catalunya no té una solució continuïtat només amb el territori geogràfic que avui anomenem Colòmbia –per cert l'única resta del seu descobridor català, i que és com s'hauria de dir Amèrica, Colòmbia–, sinó que s'estendria com a mínim a la petita Venècia, Veneçuela, als països que un dia va configurar la Gran Colòmbia:

D'altres restes *catalanes* que hi podem trobar a Colòmbia són des de fleques i botigues de gelats i dolços que es diguin *La Rondalla* a una cadena de supermercats anomenada *Carulla*, una noia amb el nom de *Nubia* o *Orfa*, que a les crispetes li diguin *crispetas* o *vitrals* als vitralls, comerços *al detal* (és a dir, al detall) i un col·loquial *pichar* per dir fer l'amor, el nostre *pitjar*. Fins i tot, una rara semblança de la paraula catalana *ubac-ga* amb la indígena *chibcha* –petanyent a la cultura Muisca, una de les cultures indígenes precolombines més importants i poc conegudes que podem descobrir a Colòmbia– *ubaque*, que significa “bosc de la falda”, el mateix significat.

Però parlem primer de la relació històrica de Catalunya amb Colòmbia. Per exemple, la presència de personatges catalans és un fet que està documentat a partir del segle XVII. Tenim la lluita d'alliberació i defensa dels esclaus negres africans que va portar a terme el pare Pere Claver, canonitzat l'any 1888, i que és el patró actual de Colòmbia, un català! En aquesta mateixa època, va ser quan el pare jesuïta Baltasar Mas i Burguès va fundar la universitat Javeriana (1623), una de les més importants de Bacatà, el nom precolombí de Bogotà. Més tard, Rafael Capsir i Sanz va ser nomenat governador de Cartagena d'Índies (1679). Al 1714, arran de la destrucció del port d'aquesta ciutat

caribenya per la marina britànica, Ignasi Sala i Garrigó va ser qui en va ordenar i dirigir la reconstrucció. No obstant això, el càrrec més alt a la primer Reial Audiència (1599) i després Virregnat de Nova Granada (1599) el que va desenvolupar José Ezpeleta i Galdeano, virrei des de 1789 que va encarregar l'edició del primer diari colonial de la zona, un càrrec pel qual també va ser anomenat Benet Pérez-Brito i Valdelomar però que no va arribar a ocupar mai per les lluites emancipadores. Altres camps també han notat la presència catalana a Colòmbia com en l'àmbit de la medicina, amb Llorenç Vergés i Prat i Gual; la cultura, amb Mateu Folc, Josep Pagès, J. Ignasi Valls, i el geògraf Antoni Julià i Pagès, que va contribuir al coneixement del país. Molts catalans van participar en les guerres de la independència de Colòmbia, en ambdós bandols, l'independentista i el reialista. Al primer, destaquem Salvador Domènech, Ramon de Holas, Pau Asor i, sobretot, Josep Sardà, que va lluitar al costat de Simón Bolívar i va ocupar càrrecs importants als començaments de la vida nacional, en una època en què J. Maria Lleras era alcalde de Bogotà (1833), al bàndol contrari. Ambdós van establir nissagues reveladores de la vida cultural i política de la Colòmbia independent. Un altre militar important en la història de la independència J. Maria Moledo va ser l'avi de Rafael Núñez i Moledo, president de la República en dos mandats durant la segona meitat del segle XIX i principal promotor de la Constitució de Colòmbia (1886). Una altra nissaga, de polítics, advocats i militars, és la que va començar el capità de les tropes reialistes Carles Ferrer i Xiqués vinculat amb Jorge Isaacs, polític i escriptor, autor de *María* (1867), l'obra més representativa del romanticisme llatinoamericà, ja que la seva mare era d'origen català, Manuela Ferrer, i de pare jamaicà d'origen anglès. Encara avui es pot visitar la Hacienda El Paraíso, propietat del Departament de la Vall del Cauca i declarada Monument Nacional, on es recreen diferents fragments de la novel·la.

En el camp de l'economia i el comerç, ja al segle passat, destaca la presència de Josep Carulla i Vidal, iniciador d'una altra nissaga, ja més prospera a nosaltres ja que en l'actualitat encara es pot constatar, la dels Supermercats Carulla. Colòmbia va ser, durant el primer terç d'aquest segle XX, una etapa de la formació del geògraf Pau Vila i Dinarès, autor de la *Geografia de Colòmbia* (com també de la de Veneçuela) i del seu fill Marc-Aureli Vila i Comaposada;

altres personatges que cal destacar són Ramon Fornaguera i Ramon, introductor de noves tècniques pedagògiques en el Gimnasio Moderno i estudiós dels catalans de Colòmbia, el pintor Alexandre Obregón, i, sobretot Ramon Vinyes i Clues, Grup de Barranquilla, Gabriel García Márquez. El "savi català", com el Nobel colombià l'anomena a la seva gran obra *Cien años de soledad*, va emigrar a Barranquilla, al carib colombià, al 1913, on va obrir una llibreria i va dirigir la revista *Voces*. És autor de més de 40 obres teatrals. Al 1931 va tornar a Barcelona, però després de la guerra civil espanyola va haver d'exiliar-se novament a Colòmbia on va exercir de professor. Tornaria a Barcelona i va morir al 1952. García Márquez, a les seves memòries *Vivir para contarla*, explica: "Nunca como en aquellos días me sentí tan integrado a aquella ciudad y a la media docena de amigos que empezaban a ser conocidos en los medios periodísticos e intelectuales del país como el grupo de Barranquilla. Eran escritores y artistas jóvenes que ejercían un cierto liderazgo en la vida cultural de la ciudad, de la mano del maestro catalán don Ramon Vinyes, dramaturgo y librero legendario, consagrado en la Enciclopedia Espasa desde 1924.

L'exili arran de la guerra civil espanyola també hi va tenir com a destí Colòmbia: els consellers de la Generalitat Calvet i Móra, Díaz Sandino, Espanya i sirat i el pintor Mallol i Casanovas... (Badosa)

L'uròleg Pere Restrepo i Domènech; Carles Pol i Aleu, fundador de l'Institut Bioquímic; l'oftalmòleg J. Ignasi Barraquer, fundador de l'Institut Oftalmològic de les Amèriques i autor de nombroses tècniques quirúrgiques, i el cirurgià Antoni Trias i Pujol amb el seu fill Miquel Trias i Fargas va donar un impuls remarcable al país en el camp de la medicina. Es va crear la Comunitat Catalana de Colòmbia, institució que va promoure Catalunya i va organitzar els Jocs Florals l'any 1945 i va publicar revistes com el *Butlletí d'Informació Catalana*. En el camp científic, un altre dels membres actius en la promoció d'activitats catalanes va ser el botànic Solé i Pla i J. Cuatrecasas Arumí i Miquel de Garganta, autors que van contribuir a la investigació, el coneixement i la difusió del medi natural colombià. En altres disciplines acadèmiques universitaris i del món intel·lectual hem d'esmentar Joan de Garganta i Fàbrega, Josep M. Capdevila i Balanzó i Josep de Recasens, i en una etapa posterior Georgina Ballera i Josep Oriol Tey i Pando. Encara e el món de la política activa colombiana hem de registrar Josep M. Restrepo i Domènech, enginyer, diputat pel Partit Liberal i Zuleta i Ángel, ministre d'Educació i Afers Internacionals a la dècada 1940-1950. altres són Bonjorn Sales i Aldomà i Bonjoch, i Anna M. Busquets i Nel·lo, vinculada al diari *El Espectador*, ara setmanari. La densa i variada activitat dels catalans a Colòmbia ha motivat l'interès d'investigadors i traductors de la literatura catalana com ara Nicolás Bayona Posada i José Vargas Tamayo.

I també hem de recordar el santuari de Montserrate, situat dalt d'una de les cordilleres andines que voregen Bogotà, que acull la Moreneta, una verge morena, igual que la de Montserrat, tallada al segle XV, al 1652, quan se li construeix la capella; va desaparèixer al segle XVIII, al 1711, i, a finals del segle XX, al 1997, els monjos benedictins de Montserrat van entregar al santuari una nova còpia exacta de la Moreneta. Tot i que el nom propi no ha tingut èxit entre els colombians i no és habitual

com sí que ho és *Mireya*. Un bloc d'Internet titulat *colombianismes* ens ha fet veure certes coincidències *curioses* en aquestes dates, ja que “va ser just en 1652 quan va acabar la Guerra dels Segadors (1640-1652), bressol de l'himne de Catalunya i una de les vàries (sic) revoltes dels catalans contra el poder central d'Espanya (en aquells dies més aviat Castella), i en 1711 Catalunya estava en plena Guerra de Successió (i a punt de perdre-la i amb ella la llibertat dels catalans entre altres).

Malgrat tot això, va ser el mateix Jordi Bilbeny qui em va fer obrir els ulls del tot i plantejar-me posar per escrit les meves suposades descobertes de la vinculació de Catalunya amb Colòmbia, del català i el colombià. Em va fer saber que els primers colonitzadors que van arribar a Amèrica eren catalans i que les onades migratòries castellanes, andaluses, extremenyes, etc. arribarien posteriorment i esborrarien la petja catalana, però no del tot. I que aquestes restes catalanes es mantenien, sobretot al folklore, als vestits tradicionals. Ja m'havia encuriós veure a les sabateries que venien les nostres espadenyes de vetes i espart, descobrir després que les usaven els pagesos al camp i que forma part, per exemple de la vestimenta tradicional del *paisa*. S'anomenen així els originals de la regió d'Antioquia, que té com a capital Medellín, la terra del cafè, “*el eje cafetero*”, que diuen ells. Els anomenen *alpargatas o los alpargates*: “*Con suela de cabuya retorcida y capellada de algodón en hilos gruesos de colores blanco y gris oscuro. Del empeine a la punta de los dedos van dos hilos gruesos, rojos, como adorno. Al otro extremo de la capellada, va una ancha, ancha como un dedo y plana, que se ajusta detrás del jarrete y de la cual se sujetan los cordones que han de atarse sobre el empeine.*”

Reprenent les semblances lingüístiques tenim que s'anuncia el *Diccionario colombiano actual, un manual para 'garlar'*

paraules com *cramañola*, és a dir, carmanyola, en el mateix sentit, per guardar la carn; el nostre *pernil*; *fuete* –“*hay que darle fuete*” –, fuet, assot, xurriaques; un *arriao* en el sentit d'*arriat*; *curiosos* com a *curiós*, *net*; una persona *embalada*

escala, conversa, murga, nana,

expressions com *meterle la chancleta*, de *xancleta*; pagar alguna cosa *al chin chin*

Gust per l'escatologia –sos la cagada- i les paraules grolleres –malparido (desgraciat, malvat)- com els catalans

Cagar-la: fer alguna cosa malament, equivocar-se: embarrar-la

Chepa- la sort: gepa?

Hacer el dos- fer un favor – tocar el dos?

Mañé- persona sense gust per vestir-se i/o extravagant en el seu comportament social.

Veta

Pachorra?

Yesca?

Pichar – copular

Cachucha- visera de gorra

Ús de vos alternant amb vostè –tractament.

Topònim Amagá, Puerta de Oro del Suroeste antioqueño, Betulia, Pueblo de parceleros

Per acabar farem referència a la llegenda de l'Atlàntida. No es tracta d'esbossar una hipòtesi sobre un possible origen de la coincidència de termes, paraules o noms propis amb el català que podem trobar a Colòmbia, sinó, simplement, deixar constància d'una possible relació entre l'Atlàntida i Amèrica que també la relacionaria amb la Península Ibèrica i Europa i, per extensió, amb Catalunya. S'ha parlat d'una possible coincidència lèxica entre les llengües ameríndies i les llengües europees antigues, i es posa com a exemple la paraula europea *theos* i la precolombina *teotl*. I ja hem vist que al territori de Colòmbia trobem alguna coincidència de paraules precolombines i catalanes.

La llegenda de l'Atlàntida apareix esmentada per Plató al *Timeu* i a *Críties*, de Plató i és així com la coneixem, “o, més exactament, per un relat que va fer al vell Solon un sacerdot egipci i quen Plató va recollir”, assegura Louis Charpentier a *El misterio vasco*.

Aquest la situa nou mil anys i mig abans de la nostra era com una illa situada al bell mig de l'oceà Atlàntic davant de la costa de Gibraltar. Els seus habitants, descendents de Posidó haurien creat una civilització molt avançada. Louis Charpentier, al seu altre llibre *Los gigantes y el misterio de los orígenes*, afirma: “En realitat, l'existència de l'Atlàntida com a illa de l'Atlàntic és impossible de demostrar documentalment, però la probabilitat que hagi existit ens l'ofereix un conjunt de ‘proves indirectes’ força coherents i nombroses. “ Plató la situa exactament entre les Antilles i Amèrica, que és “*un vertader continent*”, tot i que en desconeixia la seva existència. Per una altra part, “els atlants havien fundat colònies tant a Europa com a Amèrica –seguint el relat de Plató-... Que potser els noms no són reveladors? *Atlantes* i *Anteo*, prop de l'Atlas; les illes de l'Oest segueixen sent les *Antilles*; a Europa s'hi troba *Andalucía*, i el ‘continent’ americà el recorre la cordillera dels Andes...”, assevera Charpentier. Per cert, també recorda que *Anteu* en Euskera és *Handi* i vol dir *gran*.

Perquè de tots és sabut que el perfil de la costa oest d'Europa i Àfrica reproduïxen el d'Amèrica, de manera que encaixen perfectament. I, geològicament, s'hi troben moltes *coincidències* entre ambdós aquests continents.

Aquest és un estudi que no pretén ser exhaustiu, sinó una primera aproximació...

I el meu ... Gaziel té un memorable i inpagable *Viaje a Colombia*

Bandera

Escut

Altres símbols departaments

Espardenyes

Vestits folklòrics

Llegenda Atlàntida

Ibaque – ubaga: llengües indígenes

Sants catalans

Catalans a Colòmbia

Supermercats Carulla

Bibliografia:

Colomer-Ribot, Xavier, “Colòmbia, un paradís per sobreviure”, *Revista de Girona*, núm. 215, Diputació de Girona, Girona, novembre-desembre 2002.

Fundació Catalunya – Amèrica, *Catalans a Colòmbia*,

Charpentier, Louis, *Los gigantes y el misterio de los orígenes*, Plaza & Janés, Barcelona, 1971.

Charpentier, Louis, *El misterio vasco*, Plaza & Janés, Barcelona, 1976.

Verdaguer, Jacint, *L'Atlàntida*, edició de Narcís Garolera, Quaderns Crema, Barcelona, 2002.

Verdaguer, Jacint, *L'Atlàntida*, MOLC, Edicions 62 i “La Caixa”, Barcelona, 1979.